

життя. Найбільшим виявом зла є смерть, особливо, якщо вона набуває насильницьких форм. Т. Г. Шевченко вважав, що будь-яке насилля над людиною, а тим більше над усією нацією є аморальним, воно спотворює, вбиває живе життя і має бути засудженим. Як пересторога звучать його слова про те, що насилля може бути покаране смертю:

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцураться брат брата
І дитини мати [14, с. 67–68].

6. Ставлення до релігії. Релігія є засобом боротьби за людину, її свободу чи щастя. Цьому сприяє істинний зміст святої віри, який у Біблії (що була для поета «єдиною його відродою»). Істинна віра збережена народом у його звичаях і традиціях, у його душі, в народному терпінні й милосерді, а тому жива і здійснює свою велику духовну справу. Релігія сприяє встановленню зв'язку й відносин між людиною і Богом, учити шанувати Богоматір як ідеал жінки і матері, вчить цінувати Христа як єдність Божого і Людського.

Т. Г. Шевченко молив Бога дати йому слово праведне і чудотворне, осяяне «розумом святим», щоб, народившись і освятившись на Україні, воно стало світлом істини. Так і сталось.

Читаючи твори Т. Г. Шевченка: його «Катерину», «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам...», «Заповіт», «Тризну», Давидові псалми, дивлячись його «Живописну Україну», відчуваєш: Тарас Шевченко живий, найвищою мірою сучасний – він живе і модерним життям відповідає на його болючі питання [8, с. 23].

Формотворчою домінантою у творчості Тараса Шевченка є прагнення генія позбавити народ комплексу меншовартості та неповноцінності, байдужості та апатії, й таким чином пробудити національну свідомість, надихнути українців зробити все можливе заради своєї свободи. Своєю творчістю Т. Г. Шевченко допоміг українцям зрозуміти свою сутність, самотність і місце у цивілізаційному часопросторовому розвитку.

І світ, познайомившись з творами українського генія, відчув його своїм духовним братом, сином, а то й вождем і пророком, що прозирав на скрижалях історії прийдешнє здійснення мрій і надій, волі до творення високої цивілізації і культури. Саме тому його визнав своїм учителем український народ, а водночас взяв у своє серце і позаукраїнський світ.

1. Варенич Л. Тарас Шевченко – духовний натхненник нації / Л. Варенич // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони». – К.: ННДІУВІ, 2014. – С. 51–53.
2. Воропаєва Т. Роль еліт у цивілізаційному поступі українства / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 14. – С. 9–18.
3. Воропаєва Т. С. Національна та європейська ідентичність громадян України в цивілізаційному контексті / Т. С. Воропаєва // Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самотності українського народу. – Ужгород: Інформаційно-видавничий Центр УУБА-КаУ, 2011. – С. 306–320.
4. Воропаєва Т. Слово Тараса Шевченка як чинник формування української модерної нації / Т. Воропаєва // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони». – К.: ННДІУВІ, 2014. – С. 66–68.
5. Воропаєва Т. Українство в цивілізаційному ракурсі / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 9–13.
6. Гриценко П. Торуючи шлях до Шевченка / П. Гриценко // Шляхами Великого Кобзаря: атлас / Н. О. Крижова. – К.: ДНВП «Картографія», 2014.
7. Зайцева І. Роль Тараса Шевченка у формуванні української національної ідеї / І. Зайцева // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони». – К.: ННДІУВІ, 2014.
8. Кононенко П., Кононенко Т. Тарас Шевченко – творець національної культурно-цивілізаційної системи в системі вселюдства / П. Кононенко, Т. Кононенко // Рідна школа. – 2014. – № 1 (167) квітень. – С. 22–23.
9. Тарас Шевченко (1814–1861). Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oursong.narod.ru/kobzar/kobzar.html#o_dumy_moi.
10. Українознавство. Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 672 с.
11. Філософські ідеї Т. Г. Шевченка // Філософія: Навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – с. 187–188.
12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Обрій, 1992.
13. Шевченко вівки насущний // Дзюба І. З криниці літ: в 3 т. / І. Дзюба. – К.: Обереги: Гелікон, 2001. – Т. 2.
14. Шевченко Т. Г. Кобзар / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2014. – 192 с.
15. Шевченко Тарас Григорович // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 718.

УДК 323.13 Т.Шевченко: 94(477) Б.Грінченко

Юрій Беззуб

Постать Тараса Шевченка в концепції українського національного відродження Бориса Грінченка

У статті аналізується оцінка постаті Т. Шевченка, зроблена Б. Грінченком у листах та шевченкознавчих розвідках. Б. Грінченко виступив проти спроб «побороти новонароджений культ» Кобзаря, продовживши започатковану українськими інтелектуалами традицію трактування образу Шевченка «як феноменального, може єдиного на світі з'явища у справі національного відродження свого краю». За його переконанням, така інтерпретація історичної ролі (місії) Т. Шевченка мала сприяти консолідації народжуваної модерної української нації.

Ключові слова: нація, національна культура, національне відродження, національна ідея, інтелігенція, українофільство, шевченкознавство.

The article analyzes the estimation of T. Shevchenko's figure made by B. Grinchenko in his letters and research works. B. Hrinchenko opposed the attempts to «overcome of the newborn cult» of the Kobzar's by continuing a tradition of interpretation of the Shevchenko's image «as phenomenal, maybe the only one in the world phenomena in the case of national revival of his land» initiated by Ukrainian intellectuals. According to this belief, such interpretation of the historical role (mission) of T. Shevchenko had to promote consolidation of the emerging modern Ukrainian nation.

Keywords: Nation, National Culture, National Revival, National Idea, Intelligentsia, Ukrainophilia, Shevchenko-Studies.

Будь-яке осмислення парадигми модерної української культури майже неминуче розпочинається з «нового тлумачення» ролі й значення в ній особистості Т. Шевченка. Як видається, одним із вдумливих шевченкознавців був Б. Грінченко, який доклав багато зусиль до закорінення переконань про засадничу роль постаті Кобзаря в українському національному відродженні XIX – початку XX ст. Висвітленню Грінченкової оцінки Т. Шевченка і присвячена ця стаття.

Ще в юнацькі роки у Б. Грінченка сформувалося особливе ставлення до творчості й постаті Т. Шевченка. У листі 1892 р. до І. Липи він відзначав, що прочитавши «Кобзаря» в 13 років, попри своє «виховання наскрізь московське, навіть вороже до всього українського та мужичого», «...якось відразу і без вагань порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного кольору... і Тарас зробився мені і до цього дня застається пророком» [17, с. 142–143]. Удруге Б. Грінченко підтвердив це в листі до К. Паньківського: «...Шевченко зробив з мене зараз українського націонала, ...а його «Кобзар» зробився моєю евангелією» [17, с. 148]. За спостереженням А. Погрібного, саме Шевченкова поезія значною мірою обумовила сильні соціальні мотиви в ранніх творах Б. Грінченка, покликана його на шлях самовідданого й самозреченого служіння «уярмленому, темному братові» – народові, позитивно позначилася на розумінні ролі і завдань літературної діяльності» [15, с. 200].

Протягом усього життя Б. Грінченко доводив виняткове, поважне ставлення до поета: опікувався його могилою, видавав і заохочував інших друкувати дешеві, доступні народіві поетові твори («метелики з Шевченка»), турбувався виданням повного й недорогого «Кобзаря», досліджував творчість поета в світлі європейської критики, опікувався вшануванням Шевченкових роковин [17, с. 75–76, 109, 110–112, 120], публічно наполягав на необхідності зречення окремих осіб юридичних прав на Шевченкові твори, щоб зробити їх «цілогородською власністю» й «дати змогу Україні скористуватися з Шевченкового скарбу», бо спостерігав «сумний факт, що твори нашого найбільшого поета зостаються досі народіві невідомими» [17, с. 134–136]. 1899 р. Б. Грінченко фактично власноруч урятував колекцію В. Тарновського, в якій, між іншим, були зібрані рукописи, картини й особисті речі Т. Шевченка, вивізши експонати з Києва, де вони зберігалися в безладді, та розмістивши в Чернігівському земському музеї В. Тарновського [13, с. 125]. Разом із своєю дружиною М. Загірною він упорядкував каталог музею, в якому описано 758 Шевченкових експонатів [15, с. 11–13, 47; 17, с. 200–204, 209, 217].

Б. Грінченко мав чимало попередників в осмисленні життєвого і творчого шляху Т. Шевченка та практика «вписування» особистості поета в український національно-культурний контекст. Одним із перших інтерпретаторів Шевченка був М. Костомаров. У «Спогадах про двох малярів» («Основа» – 1861. – № 4. – с. 44–56) уже помітне сприйняття Т. Шевченка (його творів 1846 р.) як пророка – іще не національного, а, так би мовити, пророка для інтелігенції [10, с. 133]. Схожу оцінку висловлював у надрукованих 1882 р. спогадах П. Куліш: «Сам Шевченко (йдеться про 1847 р.)... се вже був не кобзар, а національний пророк...» [11, с. 138]. Саме П. Куліш одразу почав широко й енергійно пропагувати Шевченкову поезію, попри те, що нерідко був про неї значно поміркованішої думки, ніж інші Шевченкові друзі та шанувальники.

Після смерті Кобзаря на сторінках «Основи» та в середовищі українофільської інтелігенції довкола часопису акти-

візувалося творення Шевченкового образу національного поета-пророка, віртуального «батька нації». За словами Є. Кирилюка, протягом двох років існування «Основа» вмістила більше поезій Шевченка, ніж було опубліковано за все його життя, «Щоденник» (з багатьма купюрами цензурного характеру), всі виступи й промови з поетового похорону, кілька чималих статей, де осмислювалося значення Шевченка [18, с. 18–35; 10, с. 130–137], спогади друзів і знайомих поета, а також багато віршів, присвячених пам'яті «батька Тараса». Віршовану шану Шевченкові склали П. Куліш, М. Костомаров, С. Руданський, Л. Глібов, М. Максимович, О. Кониський та ін.

Усебічному вивченню Шевченкової постаті сприяла поява поетових життєписів. У 1860 р. в петербурзькому журналі «Библиотека для чтения» у формі листа до редактора була опублікована автобіографія Шевченка [20, с. 229–236; 22, с. 191–193]. М. Зеров назвав її «першим суцільним начерком Шевченкового життя», хоча й зауважив, що опублікований текст не зовсім авторський, а є Кулішевою «переробкою біографічної замітки Шевченка, накиданої в січні того ж 1860 р.» [9, с. 145]. Автентичний текст автобіографії було опубліковано в «Киевской старине» лише 1885 р., тож до того часу саме Кулішева редакція вважалася справжньою автобіографією поета, тим більше, що й сам Шевченко в кількох листах посилався на неї, як на свою власну [21, с. 431–435]. 1874 р. з'явився перший більш-менш обґрунтований біографічний нарис В. Маслова [12], 1882 р. – монографія М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» [19]. Однак, незважаючи на обширність матеріалу, вони не задовольнили прискіпливих читачів. Наприклад, заперечення щодо висновків М. Чалого й додатки до біографії друкувалися в тогочасній «Киевской старине» [9, с. 146].

У 1879 р. в женецькому збірнику «Громада» (№ 4. – с. 101–230) побачила світ праця М. Драгоманова «Шевченко, українофілі й соціалізм» [8, с. 7–133], у якій констатовалося, що Шевченко був найбільшою постаттю для українства. Щоправда, Драгоманов бачив й іншу тенденцію – на той час ніхто не зважився «докладно розсудити про те, ким насправді був Шевченко сам по собі й у свій час». Кожний дослідник «повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського Кобзаря» [8, с. 7]. Отож Драгоманов брав на себе місію об'єктивного дослідження Шевченкової постаті. Нині така спроба виглядає культурологічною недоречністю, адже одну «правильну» відповідь, у чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, навряд чи можна знайти. Як справедливо відзначає О. Гриценко, «невірним, науково некоректним було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) – істинною, а всі інші – непорозуміннями, помилками, проявами «сліпоті» і т. ін.» [1, с. 98].

Спроба Драгоманова «розвінчати» шевченківські легенди й «побороти» новонароджений культ Кобзаря (про формування якого в Галичині з гнівом і сарказмом він не раз говорить) вийшла загалом невдалою: професора критикували як «ідопоклонники» (за неповагу до національного пророка), так згодом й «іконоборці» (за позитивістську обмеженість і резонерство, за нерозуміння природи поетичної творчості) [1, с. 134]. Однак критика Драгоманова мала й конструктивний вплив: окрім усвідомлення потреби в якісному науковому виданні творів та листів поета, науковому вивченню його біографії та світогляду, майбутні дослідники ставили одним

із завдань неодмінно довести, що Т. Шевченко був не мало-освіченим мужлаєм і ледарем, а досконало орієнтувався у всьому багатстві європейської культури.

Проти намагання М. Драгоманова «десакралізувати» Т. Шевченка і виступив молодий Б. Грінченко. Його позиція найкраще виявилася в публічних дебатах із М. Драгомановим на шпальтах галицько-буковинських видань. Цикли статей Грінченка під назвою «Листи з України Наддніпрянської» та Драгоманова – «Листи на Наддніпрянську Україну» друкувалися у вересні 1892 – травні 1894 р. у чернівецькій газеті «Буковина» та органі галицьких радикалів «Народ», що виходив у Коломиї та Львові. Лише 1994 р. «Листи...» Б. Грінченка та М. Драгоманова видані окремою книжкою, в якій вперше подаються в повному обсязі [3, с. 37–145; 7, с. 149–273].

Полеміка Грінченка з Драгомановим засвідчила важливість і знаковість постаті Т. Шевченка у формуванні української національної ідентичності, найперше як складника ідеологічних і політичних побудов, у яких він мав переважно узагальнено-символічний характер «національної думки». При цьому важливо пам'ятати, що Б. Грінченко належав до тієї національно свідомої молоді, яка досить критично ставилась до «федералістичної» спадщини М. Драгоманова і сформулювала ідею державної незалежності для українського народу.

Зробивши огляд нової української літератури, Б. Грінченко критично оцінив спадщину і справи українських письменників та істориків: І. Котляревського, Г. Квітки, М. Костомарова, П. Куліша та ін. діячів українського відродження. Віддавши належне кожному, Грінченко на конкретних творах ілюструє, що в тодішнього українського діяча «сиділо дві душі: одна українська, а друга – російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство...» [3, с. 60].

«Геній» і «національний пророк» Тарас Шевченко виплутав українських інтелігентів із їхніх невиразних уявлень про власний народ [3, с. 61]. Геніальність Шевченка полягала в його національній самосвідомості, адже попередники ледве насмілювалися згадувати про українську самостійність, а коли й згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність частини «єдиного і неделимого руского народа», самостійності з ласки «старшого брата». Шевченко ж виразно ставить самостійність українців як нації, тому «...у справі національного відродження свого рідного краю він є з'явищем феноменальним, єдиним, може, на світі» [3, с. 65].

Б. Грінченко доводить, що не Костомаров і Куліш «навчали Шевченка», показували йому шлях до визвольних ідей, а навпаки: з Кулішем поет познайомився 1844 р., коли вже були написані «Перебендя», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та ін. твори. Того ж 1844 р. Шевченко пише «Сон», «Чигирин»; 1845 р. – «До Основ'яненка», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Заповіт», «Розрита могила», «Кавказ», і тільки тоді знайомиться з Костомаровим (у 1845 – навесні 1846 р.) [3, с. 61–62]. Більше того, Грінченкове співставлення Шевченкових творів та статуту Кирило-Мефодіївського товариства переконує, що в ньому лише сформульовані поетові ідеї, прикладені до практики [3, с. 72].

Б. Грінченко переконаний, що й «Основа» стояла на Шевченковому ґрунті, а її найголовніші полемісти Костомаров і Куліш боролися за ті ідеали, які найкраще були висловлені

в Кобзаревих творах. Шевченко вважав українців нацією, що мала користуватися всіма належними нації правами, в тому числі й правом політичної самостійності, тоді як Костомаров у статті «Две русские народности» (Основа. – СПб., 1861. – № 3) стверджував, що українці в минулому довели нездатність до державного життя і справедливо поступилися великоросам, прилучившись до них тоді, коли завданням спільної руської історії було скласти державу [3, с. 73]. Із наведених фактів і міркувань Грінченкові зрозуміло, що саме Шевченко «був батьком нашого національного самопізнання».

Б. Грінченко спеціально з'ясовує національні (історичні) ідеали Т. Шевченка. 1) Поет усвідомлював роль славної минувшини для формування сучасної йому української нації. Попри те, що «його геній наштемповує ганебним клеймом» козацьку старшину і гетьманів, тих, хто був «грязню Москви» та «варшавським сміттям», він завжди залишався прихильним до Гетьманщини як автономної форми українського політичного життя. Шевченко «цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнонародську та національно-українську волю...» [3, с. 63–65].

2) За кожним слов'янським народом поет визнавав право на цілковиту національну самостійність і, насамперед, – за українсько-руським народом, – і захищав її від усіляких посягань із польського чи московського боку. Якщо єднання ставало вже не братанням, а неволею, він відразу ж повставав проти всіляких «єдинств та неделимостей» та не вагається звинуватити Богдана Хмельницького за те, що він піддався під московську руку [3, с. 65–66].

3) Шевченко гостро виступав проти деспотизму взагалі і деспотизму тодішнього російського режиму. Найбільше це помітно в образі «деспотства» в поемі «Сон», де Шевченко оповідає про завдані Україні кривди і виразно бажає повернення їй «природних національних прав».

4) У Шевченка немає властивих його попередникам антипольських настроїв. Він радить землякам не чванитися, що українці «Польщу колись завалили», бо ні полякам, ні українцям з того не стало користі: обидва народи це привело до національної неволі у складі Російської, Австрійської, Пруської держав [3, с. 67].

5) Шевченко відверто говорить, що до занепаду державного життя українців довели власні ледачі поведирі [3, с. 66]. Він сміливо називає своїх земляків рабами, обвинувачуючи їх за недолю, що терпить рідна країна; його не обдуриш «позверховним», «галушковим» патріотизмом, якого так багато було в перших українських письменників. Він вимагає від українців іншого: «Розкуйтеся! Братайтеся!», «киньте бути “грязню Москви” чи “варшавським сміттям”, дійдіть до свідомості, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійності» [3, с. 68].

6) Вільна нація, за Шевченком, є сім'єю вільних і рівних людей-братів, тому він виступав проти станової нерівності, «перекинчиків, які продають своїх дітей у різниці москалеві». Він закликав панство обняти «найменшого брата» – селянина. Лише тоді, коли не буде ні пана, ні мужика, а буде одна «цілонародна освічена українська сім'я», можлива українська національна самостійність. Йшлося не тільки про визволення селян із кріпацтва, а й про очищення умів від «попівсько-поліцейської» правди, здобуття «вольної, нової сім'ї», «розірвання кайданів», виховання нових поколінь на оновленій землі».

Саме за те, що Шевченко «з трупів поробив живих людей (бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?)», Грінченко й називає поета «нашим національним пророком», тому й бачить у ньому «феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії» [3, с. 72].

Таким чином, публічний виступ Б. Грінченка був спробою «нових прочитань» життя і творчості Т. Шевченка. Грінченко взагалі розглядав українську літературу насамперед із погляду її місії в піднесенні національної свідомості, тому й констатував, що жоден із Шевченкових попередників не зумів піднятися до рівня свідомого служіння своєю творчістю інтересам народності і краю.

Послідовність Шевченка щодо обстоювання національних прав українців дуже імпонувала Грінченкові, тому він різко критикував двозначні, на його думку, надії М. Драгоманова на майбутність добровільного федералізму в стосунках України з Росією, а М. Костомарова й П. Куліша картав за відстоювання можливості і доцільності об'єднання України з Московією. Слід враховувати світоглядний і політичний підтексти Грінченкового виступу в «оборону Шевченка» в «Листах з України Наддніпрянської»: «він був представником молодого покоління борців за українську національну справу, які в кінці XIX – на початку XX ст. вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена гарячого бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух» [16, с. 10]. Саме тоді українська молодь «повсталася» проти старшого покоління – «українофілів», що через побоювання та конформізм до влади не робили політичних кроків для поліпшення долі своєї країни і навіть між собою розмовляли російською мовою. Разом з однодумцями Грінченко позиціонував себе свідомим, національно активним українцем, продовжувачем патріотичної справи Т. Шевченка. Не випадково тоді ж, у 1891–1892 рр., «повсталася молодь» утворила таємне товариство – Братство Тараса Шевченка, яке стало першою організацією, що стояла на засадах повної державної самостійності України. Духовним лідером «братчики» свідомо обрали саме Шевченка і навіть склали символічну клятву на його могилі на Чернечій горі поширювати серед українців Кобзареві ідеї. Молоді особливо імпонували Шевченкові погляди на ідею української національної незалежності.

Саме тому в полеміці Б. Грінченка з М. Драгомановим «Шевченкові-пророку», «Шевченкові-генію» відводилося місце цементауючої постаті для ідейного й духовного єднання членів нового товариства, яке виступало за національну активність українців, прагнучи до визволення українського народу від російського панування та до автономії всіх народів імперії. Ідейним стрижнем такого образу Шевченка було трактування поета як символу української національної ідеї, «нашого першого поета й першого історика», чиї «історичні» поезії містять хай і не завжди точну фактично, але глибинно-істинну, справді національну версію нашої історії; чия мова є еталоном живої «народної української мови», чие кожне слово є священним для кожного справжнього українця.

У розвідці 1895 р. «Нова сім'я» Б. Грінченко трактує Т. Шевченка як «найбільшого поета і борця за людську волю», а його слово ставить у зв'язок із «неминуною реформою соціально-економічною», мета якої – створити такі обставини, які б забезпечили можливість побудувати «сім'ю вольну, нову», тобто з загальнодемократичними перетвореннями в країні [4, с. 97–101].

Грунтовно осмислює Б. Грінченко постать Кобзаря й у просторій розвідці «Шевченко», яка зберігається в Інсти-

туті Рукопису НБУВ (Ф. І. – Од. зб. 31455). За словами А. Г. Погрібного, в ній Т. Шевченко – найбільший український поет і один з найпершокласніших поетів слов'янства, котрий започаткував «нову епоху» в історії української літератури. У творах його критик відзначає «силу і сміливість виразу, що дихає вогнем», небувалу «яскравість і вражаючу силу виразу при дивовижній витонченості форми». Свою увагу він звертає насамперед на громадсько-політичну поезію Кобзаря, котрий постає як борець проти «сучасного йому ладу кріпацької Росії» [15, с. 202].

Найпізніші Грінченкові статті про Кобзаря – «Шевченкові роковини» [6] та «Двоє рідних» [2, с. 563–565] – припадають на період революції 1905–1907 рр. У першій Б. Грінченко констатує, що «найменший брат» – «робочий чоловік» – випередив інтелігенцію, ставши провідною суспільно-перетворюючою силою. Щоб не залишитися осторонь великих подій, інтелігенція мусить увесь розум, науку й хист покласти на те, щоб пригорнути до себе трударя, стати з ним однією освіченою сім'єю та разом доходить щасливого людського життя. У другій, за словами А. Г. Погрібного, Б. Грінченко найчіткіше сформулював свої висновки про значення творчості Т. Шевченка в революційних умовах. У центрі його уваги Шевченко як поет-революціонер, пророк і непримиренний борець із будь-яким гнобленням, послідовний демократ, поет світової величі, «сталь, яку можна зігнути, але не можна зламати» [15, с. 203–204]. Ці риси письменник розкриває то на співставленні, то на протиставленні Т. Шевченка з Г. Гейне.

У статті «Шевченків “Кобзар” на селі» (1906) (з деякими змінами вміщеній під заголовком «Тарас Шевченко» у книзі «Перед широким світом» (1907), Б. Грінченко розвінчує поширене уявлення про Т. Шевченка як «співучого мужичка», «поета з народу», що часто означало – позбавлений будь-якої систематичної освіти, відірваний від досягнень світової культури. У таких твердженнях Б. Грінченко помітив обмежено-примітивне уявлення про Шевченка, недооцінку його як геніального, яскраво-індивідуального поета. Він повстає проти костомарівського розуміння народності Шевченка, який нібито співав так, «як співав сам народ, тільки ще наперед поступивши» і саме в цьому полягає пафос його полеміки [5, с. 120–123]. Якраз міцна Шевченкова індивідуальність поставила поета не в гурт безіменних народних творців, а в товариство інших світових поетів» – таких, як Шіллер, Гомер та інші [5, с. 142–144]. Показовим є Грінченкове зіставлення Т. Шевченка і П. Куліша. Якщо першого він характеризовав як «демократа усією своєю натурою» [5, с. 123], то в другому помічав «аристократичні переконання»; якщо перший писав «могутні твори», в яких «ридав над муками рідного народу, проклинав мучителів його і закликав до боротьби за свободу», то другий у низці своїх творів дихав «зненавистю до козацтва й простолюду» [5, с. 156].

Без сумніву, оцінкою Т. Шевченка як «національного генія, пророка і провідника» Б. Грінченко дуже прислужився майбутнім поколінням українських інтелектуалів, для яких поет залишався цементауючим началом народжуваної нації, попри цілком закономірні й пояснювані спроби концептуальних «переосмислень» Шевченкової особистості.

1. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) // Герої та знаменитості в українській культурі / Ред. О. Гриценко. – К.: УЦКД, 1999. – С. 97–165. 2. Грінченко Б. Двоє рідних / Б. Грінченко // Твори: В 2 т. / Упоряд. І. І. Пільгука, В. В. Яременка. – К., 1963. – Т. 1. – 603 с. 3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України,

1994. – С. 37–145. **4.** Грінченко Б. Нова сім'я / Б. Грінченко // Народ. – 1895. – № 7. – С. 97–101. **5.** Грінченко Б. Перед широким світом / Б. Грінченко. – К., 1907. – 320 с. **6.** Грінченко Б. Д. Шевченкові роковини // Громадська думка. – 1906. – 26 лютого – № 45. **7.** Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / М. П. Драгоманов // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 149–273. **8.** Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли й соціалізм / М. П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – С. 7–133. **9.** Зеров М. Лекції з історії української літератури / М. Зеров. – Окрів: Видавництво «Мозаїка», Канадський Інститут Українських Студій, 1977. – 271 с. **10.** Костомаров М. І. Спогади про двох малярів / М. І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 130–137. **11.** Куліш П. О. Спогади. Історичне оповідання / П. О. Куліш // Спогади про Шевченка. – К.: Держлітвидав, 1958. – С. 137–151. **12.** Маслов В. П. Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк / В. П. Маслов. – М.: Издание народного журнала «Грамотей», 1874. – 54 с. **13.** Немирч [Грінченко Б. Д.]. Музей Василя Тарновського / Б. Д. Грінченко // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 10. – Кн. V. – С. 108–125. **14.** Плевако М. Життя

та праця Бориса Грінченка / М. Плевако. – Харків: Вид-во ім. Б. Грінченка, 1911. – 81 с. **15.** Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції / А. Г. Погрібний. – К.: Либідь, 1990. – 232 с. **16.** Сохань П. Б. Д. Грінченко – М. П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 5–17. **17.** Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К.: Наукова думка, 1966. – 492 с. **18.** Хуторянин [Куліш П. О.] Листи с хутора: III. Чого стоїть Шевченко, яко поет народний / П. О. Куліш // Основа. – 1861. – № 3. – С. 18–35. **19.** Чальїй М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка: (свод материалов для его биографии) / М. К. Чальїй. – К.: Тип. К. Н. Милевского, 1882. – 281 с. **20.** Шевченко Т. «Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору «Народного чтения» / Т. Шевченко // Народное чтение. – 1860. – № 2. – С. 229–236. **21.** Шевченко Т. Автобиография Т. Гр. Шевченка, писанная для «Народного чтения» (публікація П. Куліша) / Т. Шевченко // Киевская старина. – 1885. – № 11. – С. 431–435. **22.** Шевченко Т. Автобиография / Т. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 191–193.

УДК 821.161.2 Т.Шевченко:82.09 Ю. Шевельов

Сергій Денисюк

Рецепція постаті Тараса Шевченка у творчому доробку Юрія Шевельова

У статті розглядаються шевченкознавчі тексти видатного українського вченого Юрія Шевельова. Розкривається внесок дослідника у розвиток шевченкознавства, збагачення його теоретико-методологічних засад, осмислення окремих аспектів життя і творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: текст, шевченкознавство, теоретико-методологічні засади.

The article has been devoted to the Shevchenko-Studies texts of outstanding Ukrainian scientist Y. Shevelov. The contribution of scientist to the development of Shevchenko-Studies and enrichment of his theoretical and methodological principles as well as of his understanding of unexplored aspects of Taras Shevchenko's art and creative work is discovered.

Keywords: Text, Shevchenko Studies, Theoretical and Methodological Principles.

Ім'я і багатогранний творчий доробок всесвітньо відомого українського вченого-філолога Юрія Володимировича Шевельова поступово повертається на Батьківщину, стає не лише предметом наукових досліджень, а й фактором розвитку суспільної свідомості. Про всю складність цього процесу красномовно свідчать і події осені 2013 р., пов'язані з вшануванням пам'яті видатного українця у його рідному Харкові.

Інтерес до постаті та спадщини Тараса Шевченка учений проніс через усе своє життя. За словами І. Дзюби, «це була свого роду точка відліку, з якої вимірювано – в минуле і в майбутнє – весь простір української літератури: міркою національної ідентичності та людської гідності. У багатьох його розвідках і есеях про ті або інші літературні явища чи літературний процес присутній Шевченко – не як канон, а як масштаб оцінки» [1, с. 25–26]. Ученими з еміграції та материкової України вже розглядали окремі аспекти шевченкознавчих студій Ю. Шевельова [2; 3; 5; 10]. Але досі бракує окремої спеціальної праці, у якій було б комплексно проаналізовані шевченкознавчі ідеї та концепції дослідника. Труднощі додає і та обставина, що досі шевченкіана Ю. Шевельова окремо не зібрана і не перевидана, а деякі важливі праці залишаються важкодоступними. Жодною мірою не претендуючи на заповнення цієї лакуни, у межах запропонованої статті хочемо зосередити увагу на деяких принципових проблемах тієї частини спадщини вченого, що стосується імені найбільшого українського поета.

До безсумнівних заслуг Ю. Шевельова перед шевченкознавством слід насамперед віднести запропоновану ним

власну періодизацію цієї галузі знань, довга і складна історія якої, за його визначенням, стала «ніби втіленим символом нації». У стислому, практично тезовому викладі ця періодизація була викладена у вступному слові Ю. Шевельова на відкритті Шостої шевченкознавчої конференції у березні 1986 р. у Нью-Йорку. Учений виводив генезу шевченкознавства з промови П. Куліша над могилою свого побратима. Найбільш ранній підхід до інтерпретації творчості Т. Шевченка дослідник називає народницьким. Нечіткість і багатозначність самого поняття «народ» призвело, на думку Ю. Шевельова, до того, що «в Куліша вибивався нагору складник національного, в російських перших критиків, на зразок Івана Тургенєва або Миколи Добролюбова, виразно переважало розуміння «народности» поезії й постаті Шевченка як селянськості...» [7, с. 11]. Пізніше цей спосіб інтерпретації через призму неокресленої «народности» найповніше виявився у працях С. Єфремова, М. Сумцова та інших. За Ю. Шевельовим, з усіх підходів до творчості Т. Шевченка саме народницький виявився чи не найживучішим.

Наступний етап у шевченкознавстві припадає на кінець 70-х рр. XIX ст. і пов'язаний він зі спробами М. Драгоманова розглянути творчість Т. Шевченка з позитивістських позицій. Неминучим наслідком цього стало уявлення про Т. Шевченка як «мужика талановитого, але без систематичної освіти, чий погляд аж ніяк не відповідають тому, що Драгоманову й іншим позитивістам видається останнім і остаточним словом науки, цієї для них релігії новітнього світу» [7, с. 11].